

ВИЯВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ОБДАРОВАНИХ ДІТЕЙ І МОЛОДІ ЯК НАПРЯМОК РОБОТИ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА СІЛЬСЬКОГО ЗНЗ

У статті розкрито способи, форми і методи роботи соціального педагога сільського ЗНЗ щодо виявлення та розвитку обдарованих дітей і молоді, висвітлено особливості розробки та проведення діагностичних процедур, спрямованих на виявлення рівня та характеру дитячої обдарованості, проаналізовано поняття «обдарованість» та основні її складові.

Ключові слова: обдарованість, обдаровані діти, соціально-педагогічна підтримка обдарованих учнів, творча діяльність, функції соціального педагога.

В статтє раскрыто способы, формы и методы работы социального педагога сельского ОУЗ по выявлению и развитию одаренных детей и молодежи, охарактеризованы особенности разработки и осуществления диагностических процедур, направленных на выявление уровня и характера детской одаренности, проанализировано понятие «одаренность» и основные ее составляющие.

Ключевые слова: одаренность, одаренные дети, социально-педагогическая поддержка одаренных учащихся, творческая деятельность, функции социального педагога.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Одним з головних завдань реформування сучасної загальноосвітньої школи є виявлення та підтримка обдарованої молоді, розвиток інтелектуальних, творчих здібностей, формування навичок самостійного наукового пізнання, здатності до самореалізації у майбутньому професійному житті. Від того, наскільки повно та ефективно реалізуються потенційні можливості обдарованої особистості, залежать темпи та якість розвитку соціальних й економічних умов життя українського суспільства. Обдаровані діти в суспільстві повинні розглядатися як інтелектуальний потенціал держави, вони мають бути в центрі педагогічних, психологічних, соціальних програм [12].

Саме тому одним з напрямків роботи соціального педагога є соціально-педагогічна підтримка обдарованих учнів, зокрема у сільській місцевості, де вони є почасти соціально виключеними, бо тут недоступними для обдарованих дітей і молоді є центри позашкільної освіти, незадовільною є якість шкільної освіти, відсутні психолого-педагогічні інструменти підтримки обдарованості членів сільської громади. Робота соціального педагога спрямована, перш за все, на вирішення проблеми діагностики обдарованості. Адже чим раніше ми визначимо рівень і сферу обдарованості, тим краще і легше буде організувати процес навчання дитини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню обдарованості приділяється належна увага, зокрема таким її аспектам, як проблеми індивідуальних відмінностей (Б. Ананьєв, Л. Виготський,

Б. Теплов та ін.); визначення підходів до розуміння психологічних основ і структури обдарованості (у західній науці – Дж. Гілфорд, В. Сієрвальд, Г. Пассоу [11], К. Перлет, К. Хеллер [14]; у вітчизняній – Н. Лейтес, О. Матюшкін, В. Моляко, С. Рубінштейн та ін.); психологічні концепції інтелекту і творчості (Г. Айзенк, Н. Алексеев [10], Дж. Гілфорд, А. Исаенко [10], Т. Кузей [10], К. Хеллер [14] та ін.); розвиток інтелектуального і творчого потенціалу особистості (Д. Богоявленська [2], Н. Кічук, О. Матюшкін, В. Моляко та ін.); виділення сфер та видів обдарованості (С. Гончаренко, Г. Бурменська [5], В. Слущкий та ін.); розвиток обдарованості на різних вікових етапах (А. Брушлінський, В. Давидов, Н. Лейтес та ін.); виявлення і розвиток обдарованості учнівської молоді (М. Босенко [4], Е. Воронова [7], Ю. Гільбух [8], В. Зоц [9], О. Кульчицька, В. Русова [12], Б. Теплов та ін.).

Метою статті є висвітлення форм, методів та способів роботи соціального педагога сільського ЗНЗ з виявлення і розвитку обдарованих дітей.

Виклад основного матеріалу. На думку В. Теслюк, обдарована дитина – це особистість, яка має яскраво виражену спрямованість на здобуття наукових знань, генерування нових ідей, знає історію, володіє значним обсягом інформації, має критичне мислення, високу допитливість, вміє аналізувати інформацію, робити висновки, організована, наполеглива в досягненні мети, має інтуїцію, здатна до передбачення, фантазування, відкритого спілкування [13, с. 325]. Найбільш ранніми проявами обдарованості є швидке оволодіння дитиною мовленням з великим словниковим запасом.

Вражає надзвичайна і невгамовна пізнавальна активність обдарованих дітей, дослідницький інтерес, вимога відповісти на численні запитання, здатність простежувати причинно-наслідкові залежності, відмінна пам'ять, потяг до самостійності і творчості, підвищена концентрація уваги. Цікаво, що вже в три роки обдаровані діти можуть водночас слідкувати за двома або кількома об'єктами. У 3–4 роки вони вже читають, рахують, захоплюються різними розумовими заняттями, навіть, такими, які їм не під силу, цікавляться географічними мапами тощо. Отже, в розумовому розвитку вони йдуть значно далі, ніж їхні однолітки. Така надзвичайність і підвищена розумова активність дитини відразу впадає у вічі і потребує уваги дорослих [1, с.18].

Обдаровані діти зустрічаються у середовищі усіх верств населення незалежно від соціального статусу батьків. Якщо умови сприятливі і сім'я має можливості для всебічного розвитку дитини, її потенційна обдарованість проявляється рано і може бути розвинена.

Виявлення обдарованих дітей, їх подальший розвиток, пошук педагогічних технологій професійної спрямованості й обдарування є важливою проблемою педагогічної та психологічної науки і практики. Стосовно діагностики обдарованості, то тут існує два підходи: перший заснований на системі єдиної оцінки, другий – комплексний. Прикладом єдиної оцінки можуть бути різні інтелектуальні тести, за допомогою яких визначається рівень інтелектуального розвитку дитини. Комплексний підхід включає багато оцінювальних процедур, у тому числі групове тестування, рекомендації для вчителів, дані батьків [7, с. 2–5].

При розробленні діагностичних процедур необхідно визначити міру спрямованості особистості на навчальну діяльність, готовність до самостійності, вольового напруження, досягнення успіху. При розробці програми спостереження за здібною дитиною у сільському навчальному закладі необхідно реєструвати та опиратися на такі ознаки поведінки в її пізнавальній і творчій діяльності: 1) активність і зайнятість; необхідність особливої уваги для розвитку хисту у заданому напрямку; 2) наполегливість у прагненні розв'язувати поставлені перед нею завдання; необхідність надання додаткової літератури; 3) намагання учитися і досягати успіху у навчанні, яке приносить їй

задоволення; 4) наявність численних умінь, які здатні стимулювати самостійну діяльність (література, проведення експериментів з фізики, хімії); 5) вміння критично розглядати дійсність і прагнення проникнути у сутність речей та явищ; 6) бажання отримати вичерпні відповіді на багато запитань; 7) використання дослідницького методу на уроці, яке підвищує зацікавленість предметом; 8) самостійний пошук джерел інформації і конкретизація найголовнішої; 9) вміння краще розкривати відношення між явищем і змістом порівняно зі своїми ровесниками, індуктивно і дедуктивно мислити, маніпулювати логічними операціями, узагальнювати; 10) вміння психологічно перебудовуватися, коли заважають умови або з'являються нові завдання [3, с. 38].

Матеріали спостережень, які проводяться в різноманітних шкільних ситуаціях, дозволяють зібрати дані для попередньої і точної характеристики обдарованих учнів. Важливо при цьому зіставляти такого роду відмінності. Однак спостереження далеко не завжди дають нам інформацію про внутрішнє спонукання та стан здібної дитини у процесі її діяльності. Тому потрібно використовувати методи опитування самого учня [5, с. 312].

При складанні опитувальних листів, анкет, інтерв'ю необхідно отримати довідку про динамічні характеристики як у самої здібної дитини, так і в конкретного кола експертів. Важливо зафіксувати через відповіді респондентів підвищену потребу особистості в розумових діях, схильність до занять з високою мірою захопленості, міру прояву її інтелектуальних і творчих поривань, кмітливості та винахідливості.

Крім діагностики самої дитини, необхідно «дизнаватись» про думки батьків, учителів, ровесників. Цей процес допоможе дати обґрунтований діагноз актуальної ситуації, яка склалася у житті дитини. На основі проведеної роботи можна оцінити рівень сприятливості умов для формування здібностей учня. Важливо виявити чинники, які найінтенсивніше впливають на це: відсутність підтримки батьками інтересів дитини, побоювання дитини стати «вискочкою» в класі, виділитися з-поміж товаришів, невпевненість у спілкуванні з учителем, формальний характер мотивації навчання [4, с.78].

Варто зупинитися на функціях соціального педагога, який працює з обдарованими дітьми: виявлення, навчання та розвиток обдарованих дітей; психолого-

педагогічний супровід і підтримка авторських й інноваційних навчальних програм, освітніх технологій, що застосовуються у роботі з обдарованими дітьми; участь у проектуванні й реалізації освітнього середовища, яке сприяє розкриттю творчих здібностей учнів; вивчення вікових та індивідуальних особливостей обдарованої дитини; робота з сім'єю, з проблемами навчання й розвитку обдарованої дитини; використання позашкільного освітнього середовища для навчання і розвитку обдарованих дітей; проведення діагностики «перепон» розвитку обдарованої особистості; прогнозування можливих наслідків розвитку; розробка рекомендацій з оптимального навчання і розвитку обдарованої дитини [4, с. 31–33].

У зв'язку зі складністю психологічної структури обдарованості, при її діагностиці необхідно визначати не лише рівень розвитку конкретного виду здібностей, а й «віднайти» риси характеру, які сприяють творчим успіхам особистості: її внутрішні установки, мотиви, стиль поведінки, специфіку спілкування. Вчені розмежовують поняття «здібність», «талант», «обдарованість». Як зазначає Ю. Василькова, «здібність» – це особливості людини, які дозволяють їй успішно оволодіти тим чи іншим видом діяльності, професією, удосконалюватись, ефективно виконувати функціональні обов'язки в складних ситуаціях, «обдарованість» – наявність у людини сприятливих задатків і здібностей до якого-небудь одного або декількох видів діяльності [7].

Здібна дитина з яскраво вираженою спрямованістю на творчий підхід до улюбленої справи, як правило, виявляє при цьому підвищений розумовий тонус. Труднощі «вимірювання» цього тону полягають у наявних відмінностях між дітьми за показниками їхньої рухової експресії, нервової витримки, темпу та ритму мислительної діяльності. Діагностичні характеристики, що є різними у дітей, наочно ілюструють відмінності у процесі їхньої мислительної діяльності та «стилю» працездатності. Усе це зобов'язує ретельно розробляти програми спостереження за процесом навчальної діяльності, залучати учнів до навчальних і творчих завдань.

У творчій діяльності здібних учнів має реєструватися наявність таких показників: багато ідей, навіть фантастичних; здатність запропонувати широкий спектр своїх варіантів розв'язування певного завдання; вміння психологічно перебудуватися, коли

заважають умови або з'являються нові завдання; схильність до винахідництва в ігрових та практичних ситуаціях, із проявом при цьому власного оригінального підходу [12, с. 23].

Розробка шкільними психологами й соціальними педагогами методичних процедур діагностики здібностей має на меті встановлення конкретної характеристики оточення, що впливає на розвиток обдарованої особистості: заохочення в сім'ї; освітній рівень батьків; сільське походження; шкільна атмосфера; визначальні події в житті; досвід успіхів та невдач. Опитувальні листи можна підготувати з конкретного переліку тверджень, які розкривають характер дій батьків та вчителів і культивуються ними у процесі праці, спілкування та організації дозвілля дітей. В опитувальний лист бажано включити не більше 10–15 тверджень.

При підготовці інтерв'ю зі здібною дитиною педагог, психолог має передбачити момент знайомства та ретельний аналіз її навчальних і творчих досягнень. Використовуючи метод інтерв'ю, можна глибше вивчити бажання або прагнення здібної дитини діяти, стимулювати та оцінювати себе саму: улюблені види занять; перевага в обранні слухачів (дорослих чи однолітків) при обговоренні планів, задумів, проблем; найбільш значуща оцінка дій; розрахунок у скрутних ситуаціях; прагнення когось наслідувати...

Аналіз навчальної та продуктивної діяльності дозволить соціальному педагогу і психологу сільського ЗНЗ отримати інформацію про джерела її творчого задуму, терміни виконання, причини зміни задуманого образу, міру задоволення від того, що власноручно зроблено, бажання рекламувати свій успіх. У ході аналізу навчальної і творчої діяльності дітей увага дослідника має акцентуватися на критеріальних ознаках, закладених у схему кількісного та якісного аналізу. У цю схему треба закладати ті критеріальні питання, що відбивають сутність поняття («оригінальність»). Мабуть, найбільші труднощі виникають під час визначення «почерку» майстерності, при оцінюванні якого завжди спостерігаються великі розбіжності між експертами [5, с. 43–45].

Нерідко творче мислення обдарованої дитини розглядається як відхилення від норми або негативізм. Експерименти, проведені в багатьох країнах світу, переконливо показали, наскільки складно

перебудувати систему освіти, змінити ставлення педагога до обдарованої дитини, зняти бар'єри, що блокують її таланти [1].

Обдаровані діти досить вимогливі до себе, часто ставлять перед собою цілі, яких не можна досягти в даний момент, що призводить до емоційного розладу і дестабілізації поведінки. Такі діти нерідко з недостатньою терпимістю ставляться до однолітків, що стоять нижче їх у плані розвитку здібностей. Діти з творчими можливостями, в якій би галузі діяльності не виявлялася їхня обдарованість, мало, в порівнянні з іншими людьми, орієнтуються на спільну думку, на сформований принцип, на усталені правила. Ця особистісна характеристика робить їх незручними для оточення, що призводить іноді до конфліктів. Слід домагатися зміни такої позиції, особливо, якщо йдеться про підготовку самих педагогів до цього виду діяльності. Сьогодні уже існують способи виявлення обдарованих дітей, розробляються програми допомоги їм у реалізації здібностей. Однак проблема діагностики й розвитку високообдарованих і талановитих дітей існує на всіх етапах навчання. Проблема розуміння дітьми своєї обдарованості й особистої відповідальності за творчу самореалізацію також є гострою [7, с. 20].

Багаторічні дослідження творчої діяльності, зокрема структури обдарованості, дають підстави для побудови деяких нових теоретичних положень відносно організації творчого процесу, сутності обдарованої дитини. Обдарованість – це свого роду міра генетично і дослідно визначених можливостей людини адаптуватися до життя. Основні функції обдарованості – максимальне пристосування до навколишнього світу, знаходження рішення у всіх випадках, коли виникають нові, непередбачені проблеми.

О. Матюшкін запропонував наступну синтетичну структуру творчої обдарованості, яка включає: домінуючу роль пізнавальної мотивації; дослідницьку творчу активність, що виражається у виявленні нового, у постановці і вирішенні проблеми; можливості досягнення оригінальних рішень; можливості прогнозування і передбачення; здатність до створення ідеальних еталонів, що забезпечують високі етичні, моральні та інші оцінки.

Інтегрально прояв обдарованості можна представити через: домінування інтересів і мотивів; емоційну заглибленість у діяльність; волю до рішення, до успіху; загальну й естетичну задоволеність від процесу і

продуктів діяльності; розуміння сутності проблеми, задачі, ситуації; несвідоме, інтуїтивне рішення проблеми; багатоваріантність рішень; швидкість рішень, оцінок, прогнозів; мистецтво знаходити, вибирати (винахідливість, спритність) [2, с. 78].

Для обдарованих дітей характерний випереджувальний пізнавальний розвиток: 1) вони відрізняються широтою сприймання, здатні стежити за кількома процесами одночасно і схильні активно досліджувати все навколишнє; 2) мають здатність сприймати зв'язки між явищами і предметами, робити відповідні висновки, створюють у своїй уяві альтернативні системи; 3) мають відмінну пам'ять, накопичують великий обсяг інформації й інтенсивно використовують її; 4) володіють великим словниковим запасом, вільно і чітко викладають свої думки, однак заради задоволення вони часто винаходять власні слова; 5) зберігають високий поріг сприйняття протягом тривалого часу, із задоволенням займаються складними, і навіть тими, що не мають практичного рішення задачами, не терплять, коли їм нав'язують готову відповідь; 6) відрізняються тривалим періодом концентрації уваги і великою завзятістю в рішенні тієї чи іншої задачі [8, с. 71–83].

Однак, необачно було б забувати, що розвиваючи творчі можливості обдарованої дитини, варто пам'ятати ще й про проблеми, які супроводжують цей процес [13, с. 331]: 1) неординарність, гнучкість і швидкість мислення, схильність до критичного ставлення до себе й оточуючих; 2) агресивність обдарованих дітей; 3) неприязнь до школи; 4) ігрові інтереси; 5) конформізм; 6) занурення у філософські проблеми; 7) невідповідність між фізичним, інтелектуальним і соціальним розвитком; 8) потяг до досконалості; 9) відчуття незадоволеності (у тому числі і собою); 10) нереалістичні цілі (часто завищені); 11) надчутливість; 12) потреба в увазі дорослих; 13) нетерпимість (часто презирство і нетерплячість).

За рішенням Всесвітньої організації охорони здоров'я, «обдаровані діти входять до «групи ризику» поряд із розумово відсталими, малолітніми порушниками, дітьми алкоголіків» [13, с. 334]. Для такої дитини мають бути створені спеціальні умови розвитку, індивідуальні навчальні програми, підготовлені педагоги саме для такої роботи, спеціальні навчальні заклади..., поставлені надзавдання, долаючи які обдарована дитина буде розвиватися з урахуванням своїх задатків і здібностей.

Висновки. Таким чином, одним з найважливіших компонентів, що сприяють створенню і підтримці на високому рівні науково-технічного, політичного, культурного й управлінського потенціалу країни у сільській місцевості, є налагоджена система пошуку і навчання обдарованих індивідуумів. Увага до обдарованої дитини не повинна вичерпуватися лише періодом її навчання. Досвід показує, що значні труднощі обдаровані діти переживають і в періоді професійного становлення та самовизначення, і надалі, у самому процесі творчості. Іншими словами, таланту (природній обдарованості і видатним

здібностям до якої-небудь діяльності) потрібна турбота всього суспільства. І починати потрібно з загально-педагогічної грамотності сільського педагога. Потрібні спеціальні школи для обдарованих дітей, підготовленні вчителі, підручники, посібники, створене навчально-методичне забезпечення... Проте найголовніше – визнання самого факту, що обдаровані діти відрізняються не тільки за своїми інтелектуальними і творчими можливостями, але й особистісними рисами. Адже обдарованість – не тільки подарунок долі для відзначених нею, але ще й неабияке випробування.

Література

1. Антонова О. Є. Обдарованість: досвід історичного та порівняльного аналізу / О. Є. Антонова. – Житомир, 2001.
2. Богоявленская Д. Б. Интеллектуальная активность как проблема творчества / Д. Б. Богоявленская. – Ростов-на-Дону, 1983. – 176 с.
3. Бодалев А. А. Восприятие и понимание человека человеком / А. А. Бодалев. – М., 1982. – 278 с.
4. Босенко М. Соціально-психологічні аспекти розвитку обдарованості учнів / М. Босенко // Шкільний світ. – 2001. – № 33. – С. 1–8.
5. Бурменская Г. В. Возрастно-психологическое консультирование. Проблемы психического развития детей / Г. В. Бурменская, О. А. Караванова, А. Г. Лидерс. – М. : МГУ, 1990. – 134 с.
6. Василькова Ю. В. Методика и опыт работы социального психолога: учеб. пособие [для студ. высш. пед. учеб. заведений] / Ю. В. Василькова. – М. : Издательский центр «Академия», 2001. – 160 с.
7. Воронова Е. Обдарованість: діагностика та система роботи зі здібними дітьми / Е. Воронова // Психолог. – 2006. – № 25–28. – С. 5–25.
8. Гильбух Ю. З. Розумово обдарована дитина. / Ю. З. Гильбух. К., 1993. – 77 с.
9. Зоц В. Обдаровані діти: про умови роботи з обдарованими дітьми / В. Зоц // Завуч. – 2003. – № 17–18. – С. 1–32.
10. Одаренность: способности, мотивация и творчество: пособие для педагогов, психологов, руководителей в сфере образования / Н. Д. Алексеев, А. С. Исаенко, Т. И. Кузей. – Мн. : Адуцья і выхаванне, 2006. – 88 с.
11. Пассоу Г. Обучение одаренных детей: к истории вопроса. Обучение за рубежом / Г. Пассоу // Воспитание школьников. – 2004. – № 2. – С. 47–52.
12. Русова В. В. Комплексна психолого-педагогічна система пошуку обдарованих дітей молодшого шкільного віку: методичні рекомендації / В. В. Русова. – К. : 2011. – 40 с.
13. Теслюк В. М. Технології соціально-педагогічної діяльності: навчальний посібник / В. М. Теслюк. – К. : НАУ, 2008. – 432 с.
14. Хеллер К. А. Диагностика и развитие одаренных детей и подростков / К. А. Хеллер // Основные современные концепции творчества и одаренности / под ред. Д. Б. Богоявленской. – М. : Молодая гвардия, 1997. – С. 243–264.

Lysenko B., magisrtrant

Kovalchuk T. I., senior teacher

IDENTIFICATION AND DEVELOPMENT OF CHILDREN AND YOUNG TALENTED AS THE DIRECTION OF THE SOCIAL PEDAGOGUE RURAL EDUCATIONAL INSTITUTION

The article highlights the urgent problem of gifted child in Ukraine. By decision of the World Health Organization, gifted children are part of "at risk" group next to the mentally retarded, juvenile offenders, children of alcoholics. Experience shows that significant challenges gifted children are experiencing in the period of professional formation and self further in the process of creation. To develop instincts and abilities of gifted children need care throughout society. It's worth to start with the general teaching of literacy rural teacher. Need a special school, preparing teacher for gifted children's, textbooks, manuals, educational-methodical maintenance. The article deals with the ways, forms and methods of the social pedagogue rural educational institution to identify and develop talented children and youth, the peculiarities of development and diagnostic procedures to identify the level and nature of child endowment, analyzes the concept of "talent" and its main components indicators.

Keywords: gifted, gifted children, socio-pedagogical support gifted students, creativity, and function of social pedagogy.